

Helyi identitás

A helyi értékek gyűjtésének módszertana, a helyi identitástudat erősítése

A 21. században Magyarországon a demográfiai folyamatok, az Európai Unió nyitott munkaerőpiaca és a globális kapitalizmusnak az egyenlőtlen elosztásra és munkabérekre gyakorolt hatása sajátos migrációs folyamatokat indított el. Magyarországon egyre jelentősebb a munkaerőhiány, egyre több munkakört nem tudnak betölteni, ugyanakkor nálunk is megjelent az a – Nyugat-Európában évtizedek óta jól ismert – folyamat, hogy az alacsony jövedelemtermelő képességgel rendelkező ágazatokban, mint például a mezőgazdaságban, a helyi munkaerő a kitermelhető bérszínvonal mellett nem kíván dolgozni. A globális és az Európai Unión belüli migrációs folyamatok mellett egyre jelentősebb az országon belüli vándorlás és ingázás is. Mára az iskolai végzettség mellett a lakóhely típusa – annak mérete és a globális gazdasági folyamatokba történő bekapcsolódásának sikere alapján – lett a társadalmi egyenlőtlenségek egyik meghatározó tényezője. Az ország egyes régiói, térségei a globális termelési folyamatokba sikeresen tudtak bekapcsolódni, mások leszakadtak. A prosperáló térségekben alacsonyabb a munkanélküliség, nagyobbak a bérek, jóval magasabbak az ingatlanárak, és több új lakás is épül, a népesség egyre inkább ezekbe a térségekbe igyekszik költözni (például Budapest és agglomerációja, Észak-Dunántúl, Kecskemét és agglomerációja). Az ország más térségeiben a gazdasági és munkaerőpiaci lehetőségek beszűkülése miatt az ott élő lakosság lehetőségei záródnak. Az országban a gazdasági prosperitásból kieső, a periferiális térségekben lévő kisvárosokban, falvakban az ingatlanok szinte eladhatatlanok, a közlekedési infrastruktúra rossz állapota miatt az ingázás is rendkívül időigényes. A rurális térségekben a mezőgazdaság tőke- és birtokkoncentrációja, valamint a technológia gyors fejlődésének következtében a munkaerő szükséglete is erősen lecsökkent, elsősorban az idényjellegű, magas minőségű gyümölcs betakarítására korlátozódott.

A mai fiatalok globális környezetben, tanulásban, munkavállalásban gondolkodnak. A felmérések szerint a fiatalok 20%-a tervezi, hogy hosszabb-rövidebb időre külföldre megy, és ott vállal munkát. „A migrációt tervezők aránya a kilencvenes évektől kezdve növekszik, a növekedés pedig egyre gyorsuló tendenciát mutat.”¹ A legújabb adatok szerint mára megállt a migrációs potenciál növekedése, összefüggésben az egyre komolyabb kihívásokat jelentő hazai munkaerőhiánnyal.

¹ SZEITL 2015, 222.

Ebben a gazdasági és munkaerőpiaci környezetben egyre több település vezetése, gazdasági, oktatási, egészségügyi intézmények vezetői érzékelik, hogy a települések népességmegtartó képességének erősítése és az adott térség közlekedési infrastruktúrájának fejlesztése a település létkérdésévé vált. Ezért egyre fontosabbá válik a helyi, lokális vagy területi identitás tudatos építése, megerősítése. A területi identitás és a regionális identitás mára jelentős tudományos elméletté és témává vált, főként az Európai Unió regionális politikájának és jelentős forrásainak következtében.

„A területi identitás olyan társadalmi alapokon nyugszik, melynek legfontosabb összetevője az összetartozás érzése, amelyet a területileg egy helyen élő emberek egymás és az adott terület iránt éreznek, és kognitív módon az adott térséghez kötnek. Fontos elemei továbbá az emberek egymásba és a térségi intézményekbe vetett bizalma; a társas kapcsolatok térségi szinten jól működő rendszere, valamint az azonnali viszonzás reménye nélküli önzetlen segítség az adott hálózaton belül.”² Tehát az emberek ahhoz kötődnek erősen, amit jól ismernek, ahol biztonságban élnek és ahová helyileg, területileg a korai, kisgyermekkorai szocializációs élmények kötik. Ráadásul ez az érzés az életkor előrehaladtával az emberek jelentős részében erősödik, és jellemző, hogy azok a magyar származású emberek, akik külföldön éltek le az aktív éveik többségét, nyugdíjas korukra hazajönnek a szülőföldjükre. A térnek, az épített és táji környezetnek, valamint az azon élő emberekkel való szoros kapcsolatnak meghatározó kötőereje van az emberek életében.

A területi identitás főbb szintjei és jellemzői:

- Lokális, helyi identitás: az utóbbi évtizedekben ismét erősödik a lakóhelyhez, helyi közösséghez tartozás élménye. A lakóhely különböző méretű és jellegű területi egységeket jelenthet, a néprajzi tájegységtől a járason át a kistérségig, de akár városrészt, kerületet is magában foglalhat. „Közös sajátosságuk azonban, hogy az országnál kisebb, közvetlenebbül megtapasztalható és legalább részben közvetlen emberi kapcsolatokon alapuló közösségekről van szó, erejük és jelentőségük éppen ebben rejlik.”³ A helytörténet kutatása és oktatása, a helyi értékek összegyűjtése és tudatosítása manapság fontos településarculati és helyi identitásformáló tényezővé vált, amit a magyar nemzeti értékekről és hungarikumokról szóló törvény⁴ is felerősített.
- Kisebbségi identitás: az ország számos részén élnek hazánkban nemzeti kisebbségek, a legutóbbi népszámlálások alapján növekszik a kisebbségi identitástudattal élők száma, ami szintén a többségtől eltérő kultúrát és azonosságtudatot jelent. A többenemzetiségű lakosság színesebbé, változatosabbá formálja egy-egy település kultúráját, jellegzetességeit, a kultúrák sajátos egymásra hatása speciális, csak a településre jellemző egyedi arculatot termelhetett ki.
- Nemzeti identitás: a 19. századi nemzetállamok megszületése óta az identitás kitüntetett szintje az állam, a történelemtanítás egyik fő törekvése ennek megerősítése.

² NAGY 2012, 7.

³ KNAUSZ 2001, 15.

⁴ 2012. évi XXX. törvény a magyar nemzeti értékekről és a hungarikumokról.

- A nemzeti összetartozás tudata a közös identitáson, nyelven, történelmen, kultúrán alapul, és határokon átnyúlóan létezik.
- Közép-európai identitás: Európa makrorégióit tekintve a történelem, a kultúra, a politika, a gazdaság és társadalom fejlődése erős hasonlóságokat mutat, ezek jól megfigyelhetők a balti országoktól az Adriai-tengerig nyúló térségben. Az ezen országok által bejárt történelmi út főként területi elhelyezkedésük és nagyhatalmi kiszolgáltatottságuk okán számos rokon vonást mutat. A posztszocialista, közép-európai országok a különbségek, a meglévő ellentétek mellett ma is számos közös vonással, problémával rendelkeznek – ezt felismerve egyre intenzívebb és sikereket elérő együttműködési formájuk a visegrádi négyek, röviden V4-ek tömörülése (Csehország, Lengyelország, Magyarország, Szlovákia).
 - Európai identitás: az európai integráció előrehaladásával és hazánk Európai Unióhoz történő csatlakozásával egyre fontosabb – bár mindig is meglévő – identitásformáló szintté és erővé lépett elő. Fontos cél az európai népeket összekötő közös múlt, sajátosságok kiemelése és Európa közös kulturális, szellemi alapjainak és sajátos gazdasági, társadalmi fejlődésének tudatosítása.
 - Globális identitás: az emberiség egészével való azonosulás eszméje a felvilágosodás óta jelen van Európában, mára ez már nem elvont ideológia. A globális kihívások felismerése és hatásai okán az emberiség csak együttesen tud fellépni ezen problémák mérséklése érdekében. A globalizáció, a Föld egyes térségeinek eltérő demográfiai folyamatai és az erősödő migrációs nyomás is együttes fellépést igényel, a kommunikációs és technológiai forradalom pedig az információáramlást és közlekedést gyorsította fel soha nem tapasztalt mértékben a glóbusz egyes pontjai, országai között.

A család, a barátok, a helyi közösség, a településhez való kötődés az, ami a legmarkánsabb kötőerő lehet, ami mind a külföldi, mind a belföldi migrációs döntés ellen szólhat. Amit jobban megismerünk, megszeretünk, ahhoz erősebben kötődünk, az megtartó erő lehet.

A közösségi identitás azt jelenti, hogy az egyéni emlékeinken túl közösségi emlékeink, élményeink is vannak, amelyek túlmutatnak létezésünk tér- és időbeli korlátain. Ennek alapvető formája a generációról generációra szálló családi történetek elmesélése időről időre a családi ünnepek, találkozók alkalmával, ezekhez gyakran tárgyi emlékek (fényképek, személyes tárgyi emlékek) is kapcsolódnak. Az emlékek gyűjtése és felidézése az adott közösség – jelen esetben a család – összetartozás-tudatát ápolja, erősíti. Nem véletlen, hogy napjainkban egyre népszerűbb a családfa-, családtörténet-kutatás, e téma – gyakran amatőr – kutatói a levéltárak ügyfélforgalmának egyre növekvő részét alkotják, valamint civil szervezeteik tagsága is erősen gyarapodó tendenciát mutat. A közös emlékek, utalások felidézése és időről időre történő elmondása, megbeszélése megerősíti a közös értékrendet, és alapvető funkciója van az érzelmi közösség kialakításában is. Ezek a kulturális sémák, utalások nagyobb közösségekben, generációs és nemzeti vonatkozásban is működőképesek, gondoljunk csak egy-egy népszerű

szépirodalmi mű, film, kabaréjelenet, zeneszöveg részleteinek felidézésére és kulturális kapocs funkciójára.⁵

A szociológusok vizsgálják a területi identitás különböző szintjeinek erősségét. Például Böhm Antal *Területi identitás Magyarországon* című tanulmányában empirikus módszerekkel vizsgálta a lokális, regionális, nemzeti, európai identitásérzés, kötődés mértékét egyes országok példáin. Megállapította, hogy Magyarországon a térségi identitás a nyolcvanas évek óta erősödik, ezen belül leginkább a települési szintű, növekvő identitástudat figyelhető meg a kistérségi szinten is, és az európai identitás érzete is megjelent. Hangsúlyozta a témában az elit és a média közvélemény-formáló szerepét és további kutatások fontosságát.⁶

A helyi értékek gyűjtése oral history módszerrel, és azok felhasználási lehetőségei a helyi közösség erősítésére

A magyar nemzeti értékekről és hungarikumokról szóló törvény 2. §-ának 1. bekezdése i. pontjában definiálja a nemzeti érték fogalmát. E szerint a *nemzeti érték* fogalma az alábbi: „a magyarság és a magyarországi államalkotó nemzetiségek tevékenységéhez, termelési kultúrájához, tudásához, hagyományaihoz, a magyar tájhoz és élővilághoz kapcsolódó; nemzetünk történelme, valamint a közelmúlt során felhalmozott és megőrzött minden szellemi és anyagi, természeti, közösségi érték vagy termék, illetve a tájhoz és élővilághoz kapcsolódó materiális vagy immateriális javakat magába foglaló tájérték, amely tanúskodik egy emberi közösség és az adott terület történelmi kapcsolatáról”. A törvény 3. §. 2. bekezdése szerint az adott településen, helyi szinten található nemzeti értékekből állítják össze a települési értéktárat.

A jogszabály elég széleskörűen határozza meg a helyi értéket mind formáját (eszközök, ismeretek, szellemi és közösségi értékek, termékek, materiális és immateriális javak), mind tartalmát (tevékenységhez, termelési kultúrához, tudáshoz, hagyományhoz, történelemhez, tájhoz és élővilághoz kapcsolódó) tekintve. Immateriális értékek lehetnek a tudás, a termelési kultúra, a szóbeli hagyományok, ismeretek, a történelem le nem írt, a szóbeliség útján megőrzött és fennálló értékei. Ebben a fejezetben a szóbeli, orális források összegyűjtésének és felhasználásának sajátosságait tekintjük át, a következőben a tárgyi emlékekét.

Az elbeszelt történelem a történelem elmondásának, megismerésének legősibb formája. Minden bizonnyal már az írásbeliség megjelenése előtt is történeteket mondtak el egymásnak az emberek az őseikről, a korábbi generációk hőstetteiről, és tudunk arról, hogy különféle kultúrákban speciálisan felkészített személyek mondták, énekelték el a közös emlékezet különféle történeteit, például a regösök. Ezeket a történeteket az írásbeliség megjelenését követően leírták, és ezek fennmaradt átíratát ismerjük ma, mint például Homérosz eposzait. Évszázadokon át a múlt megismerése, az ősről való meg-

⁵ KNAUSZ 2001.

⁶ BÖHM 2000, 111.

emlékezés elsődlegesen elbeszél formában öröklődött nemzedékről nemzedékre, majd az írott források száma folyamatosan emelkedett, különösen Gutenberg találmányának elterjedését követően. Később a 19. század pozitívista történetírói meg voltak győződve arról, hogy az írott forrásokra, *a tényekre* alapozva a múlt teljes egészében feltárható, megismerhető és leírható. Ekkortól kezdték el abszolutizálni az írott forrásokat. A történelemtudományról is empirikus tudományként gondolkodtak, amelynek elsődleges módszere az, hogy összegyűjti a tényeket, tehát az írott forrásokat, majd rendezi azokat, és levonja belőlük a következtetéseket. A tények szerintük objektíven megismerhetők, és teljesen függetlenek a történész személyétől. Ennek az irányzatnak a legjelentősebb teoretikusa Leopold von Ranke volt, szerinte a múltat leginkább a korabeli írott forrásokra alapozva lehet feltárni, ezekből a megfelelő forráskritika alkalmazásával eljuthatunk a pusztá tényekig, ami alapján a történész megírhatja a történelmet.⁷

Ma már többségében másként vélekedünk a történelem és a történész viszonyáról, mert pontosan tudjuk azt, hogy a megismerhető tények közül a történész válogatja ki azokat, amelyeket ő maga fontosnak tart, és azokat saját elgondolásai alapján rendezi és értelmezi. Már 1910-ben Carl Becker amerikai történész egyenesen így fogalmazott: „a történelmi tények a történész számára csak akkortól léteznek, amikor megteremti őket”.⁸ Edward Carr szerint a történelem „szakadatlan kölcsönhatás a történész és a tények, soha véget nem érő párbeszéd a múlt és a jelen között”.⁹

A 19. század végén, a 20. század elején más társadalomtudományok, a kulturális antropológia és a néprajz fordult a szóbeli források felé, és kezdték el gyűjteni az interjúkat.¹⁰ Az *oral history* módszertanához szükséges technikai eszközök a 20. század közepére tökéletesedtek arra a szintre, hogy hangszalag segítségével, egyszerűbben és gyorsabban tudták rögzíteni az elmondottakat. Ezzel az interjúkészítés és -feldolgozás módszerei is sokat tökéletesedtek. Az 1940-es évekre a módszer elnevezése, az *oral history* is egyre elterjedtebb lett, az Amerikai Egyesült Államokban 1948-ban felállították az első *oral history* archívumot. Az interjúkészítést, mindenekelőtt az életútinterjút a szociológia, a néprajz, a kulturális antropológia és a történettudomány is gyakran alkalmazza nem kizárólagos forrásként, hanem elsősorban az írott források kiegészítésére, a történetek narratív formába öntéséhez.

A kutatások egyre inkább a hétköznapi történelem, az „átlagember” története felé fordultak, és a közvélemény érdeklődése is ebbe az irányba hatott. A hetvenes években az angolszász országokon túl is egyre népszerűbbé vált az *oral history* kutatási módszere. A nyolcvanas években az *oral history* már a múzeumokban¹¹ és az oktatásban is széleskörűen alkalmazni kezdték.

⁷ VÉRTESI 2004, 160.

⁸ CARR 1995, 11.

⁹ CARR 1995, 28.

¹⁰ Magyarországon Kodály Zoltán és Bartók Béla gyűjtötte ebben az időben a népdalokat.

¹¹ Gyakori fogás a modernebb múzeumokban, hogy különféle történelmi események szemtanúit is megszólaltatják, és a látogatók fejhallgatóval meghallgathatják az *oral history* módszerével rögzített visszaemlékezéseket.

Annak ellenére, hogy az *oral history* források alkalmazása a közelmúlt történetének kutatásában egyre népszerűbb, és egyre jelentősebb szerepet kap, említést kell tennünk a módszer nehézségeiről és alkalmazásának sajátosságairól is. Az *oral history* módszerrel gyűjtött információkat is megfelelő forráskritika mellett lehet csak alkalmazni, és lehetőleg több interjúból vagy írott forrásokból is ellenőrizni kell az információk valóságtartalmát. Még problematikusabb az egyéni narrációk értelmezése, az egyén helyzetének, álláspontjának, véleményének nyomon követése, elemzése. Ennek a legfőbb oka az, hogy az elmondott életút az emlékekre épül, és az egyén emlékei a mindenkori jelen különféle hatásainak függvényében változhatnak, átértelmeződhetnek, új jelentéstartalommal telítődhetnek, tehát a kollektív, társas környezetben változóak és szubjektívek. Az egyén saját identitásának megőrzése érdekében gyakran átírja, átértelmezi a múltat, különösen jellemző ez olyan időszakokban, amikor gyakran követik egymást a különféle rendszerek, berendezkedések változásai.¹² A 20. századi Magyarország történetében kilenc többé vagy kevésbé radikális változás, váltás volt. Ugyanakkor megállapítható, hogy a jó színvonalú, történeti jellegű életútinterjú elkészítése komoly feladat, komoly módszertani felkészültséget és alapos ismereteket követel, hiszen az interjú egy interakció eredményeként jön létre, és az interjúkészítő jó kérdéseire tud az interjúalany alapos, informatív és érdekes válaszokat adni. Tehát míg a történész az írott források esetében felfedezi és elemzi a forrásokat, az interjúkészítés során maga is részese azok létrehozásának. Megállapítható, hogy a történészek az *oral historyt* elsősorban a hagyományos írott források kiegészítésére, árnyalására használják napjainkban.

Az *oral history* az elbeszélt történeti források összegyűjtésével, azok tudományos elemzésével, feldolgozásával segít a múlt jobb megismerésében, megértésében, pontosításában. A településen élők, elsősorban a fiatalok idősebb családtagjaikkal, rokonaikkal, lakóhelyük ismertebb, jelentősebb személyeivel készíthetnek interjút. Így a módszer elsősorban a családtörténet feltárásában, alaposabb megismerésében és a település történetének feldolgozásában juthat jelentősebb szerephez. Természetesen igen lényeges, hogy a kutatókat megfelelően felkészítsük az interjúkészítés fogásaira, sajátosságaira, továbbá azok elemzésére, feldolgozására. Lényeges a forráskritika helyes alkalmazása, az információk ellenőrzése több, lehetőleg írott forrásból is. Emellett fontos beillesztenünk a témát, az interjú egyes részeit az adott korszak sajátos viszonyaiba is.

Vértési Lázár megemlíti tanulmányában azt a lényeges szempontot, módszertani sajátosságot, amely az *oral historyt* jellemzi: „a szubjektív bizonyítékok felhasználásával nem pusztán előbbé próbálja tenni a történelmet, hanem a múlt megismerésének és vizsgálatának lehetőségét a közösség tagjainak kezébe visszahelyezve, élővé kívánja tenni azt a hétköznapi emberek számára, megerősítve őket abban, hogy e történelemnek maguk is formálói”.¹³ Szintén lényeges érv az elbeszélt történelem mellett, hogy a diákok megérthessék, hogy a történelem nem egy elvont, távoli tudomány, hanem a mindannyiunk által megélt múlt leírásának és megértésének tudománya. Mindannyiunk közös ügye.

¹² A témát bővebben tárgyalja Gyáni Gábor több írásában is. Lásd az *Emlékezés és oral history* című írást az *Emlékezés, emlékezet és a történelem elbeszélése* című kötet 128–145. oldalán.

¹³ VÉRTESI 2004, 172.

Az *oral history* arra is kiváló eszköz, hogy bebizonyítsa a múlt értelmezésének különféle lehetőségeit. Például könnyen találhatunk ma még olyan interjúalanyokat, akik a szocialista rendszerre pozitívan, és olyanokat is, akik negatívan emlékeznek vissza. Az ilyen interjúk feldolgozásával és értelmezésével megvilágítható a rendszer előnyös és hátrányos oldala is.¹⁴

A tárgyi emlékek gyűjtése, feldolgozása és kiállítása. Tájházak, helytörténeti gyűjtemények, múzeumok szerepe a helyi identitás erősítésében

Magyarország Alaptörvénye szerint a kulturális értékek a nemzet közös örökségét képezik, amelynek védelme, fenntartása és a jövő nemzedékek számára való megőrzése az állam és mindenki kötelessége. Magyarországon ma mintegy 900 muzeális intézményi működési engedéllyel rendelkező intézmény van, ezeknek azonban a hazai jogszabályok szerint csak egy része tekinthető valóban múzeumnak. A magyarországi múzeumok jogállását a többször módosított 1997. évi CXL. törvény határozza meg, ez alapján beszélhetünk országos múzeumról, országos szakmúzeumról, megyei hatókörű városi múzeumokról és városi múzeumokról. A legtöbb, de nagyságát tekintve a legkisebb a közérdekű muzeális gyűjtemény és a közérdekű muzeális kiállítóhely. A törvény megfogalmazása szerint „[m]úzeum a kulturális javak tudományosan rendszerezett gyűjteményeiből álló muzeális intézmény”.

A múzeum feladata a kulturális javak meghatározott anyagának gyűjtése, nyilvántartása, megőrzése, restaurálása, tudományos feldolgozása és publikálása, valamint kiállításokon és más módon történő bemutatása. A törvényi előírások szerint a múzeumnak rendelkeznie kell az e feladatok ellátásához szükséges tárgyi és anyagi feltételekkel, megfelelő épülettel, szakirányú felsőfokú végzettségű alkalmazottakkal. A múzeumok története során a középpontban hosszú ideig a megőrzés számított az elsődleges funkciónak, később a gyűjteménygyarapítás, a katalogizálás, a tudományos feldolgozás és a közreadás feladatai egymással arányos súlyt képviseltek, mára a hangsúly eltolódott a bemutatás, azon belül is az élményszerű megjelenítés irányába. A múzeumok egyre nagyobb szerepet játszanak a tudásközvetítésben, s ehhez a modern technológiai eszközök alkalmazására, széles körű partnerségre és nyitottságra van szükség, például a közoktatási intézmények felé.¹⁵

A településhez, adott térséghez kapcsolódó tárgyi emlékek gyűjtése, rendszerezése és kiállítása a 19. században jelent meg hazánkban, mára a települések jelentős része – számos falu is – rendelkezik helytörténeti gyűjteménnyel. A nagyobb városokban, például a járási székhelyeken volt elegendő forrás és szakemberháttér a helyi múzeumok kialakítására és működtetésére. A kisebb falvakban gyakran néhány lelkes ember kezdeményezésére kezdték a „régii” vagy annak vélt tárgyak, emlékek gyűjtését. Ezek állapota és minősége nagy különbségeket mutat.

¹⁴ SÁGI–RIGÓ 2011.

¹⁵ BEREZKI 2009.

A tájházak az adott település vagy tájegység hagyományos tárgyi kultúráját, a népi építészet szempontjából jelentős épületekben berendezett lakásbelsőket, műhelyeket, gazdasági épületeket vagy egyszerűbb ipari létesítményeket mutatják be. A tájháznak legalább egy, meghatározó helyiségének eredeti, a településről származó tárgyakkal berendezettnek kell lennie. A jól működő tájházak és rendezvényeik, az iskolai oktatás számára nyújtott szolgáltatásaik a helyi hagyományos tudás, a szellemi örökség megismerését, megőrzését és élővé tételét szolgálják.

Az 1962-ben felállított megyei múzeumi szervezetek támogatásával jöttek létre az első tájházak, majd az 1970-es évek második felétől számuk gyorsan növekedett, létrehozva a tájházak hazai hálózatát. Ez az 1980-as évek végéig tartó fellendülés a becslések szerint mintegy 100 épületet jelentett. Ez a rendszer többségében jól megőrzött, építészetileg többnyire hitelesen helyreállított, karbantartott épületeket, szakszerűen berendezett helyiségeket és múzeumi nyilvántartásba vett, restaurált tárgyállományt jelentett. A tájházak fenntartását a megyei múzeumi intézményrendszer biztosította, a tárgyállomány is gyakran a múzeum gyűjtéséből származó, kihelyezett anyag volt. A muzeológusok elsősorban a gyűjtés, létrehozás fázisában működtek együtt a helyi közösségek meghatározó személyiségeivel, tanárokkal, a közösség meghatározó lokálpatriótáival. A megnyitás után a tájház többnyire pusztán klasszikus értelemben vett kiállítóhelyként működött, rendszerint nem voltak saját rendezvényei, így a helyi érdeklődés törvényszerűen csökkent.

A rendszerváltást követően a tájházak többsége átkerült a helyi önkormányzathoz, így a megyei múzeumok által korábban biztosított szakmai, muzeológusi felügyelet gyakorlatilag megszűnt. 1997-ben újabb változás történt: az 1997. évi CXL. törvény a muzeális intézmények legalacsonyabb kategóriájába, kiállítóhely-státuszba sorolta a tájházakat, ami gyakorlatilag napjainkig megnehezíti a gyűjteménygyarapítás lehetőségét.

A rendszerváltás után a 90-es éveket a helyi identitás megerősödése jellemezte, és a helyi közösségek egyre több helyen figyeltek fel saját kulturális értékeikre, múltjuk értékeire és őrzőire; az 1980-as évek elejéhez hasonlóan tájházalapítási hullám indult el. Ekkoriban kisebbségi önkormányzatok, civil szervezetek váltak tájházfenntartókká, magánszemélyek is szép számmal hoztak létre tájházakat.

A Magyarországi Tájházak Szövetsége fogja össze szakmailag a tájházakat. Napjainkban a tájházak száma Magyarországon körülbelül 300-350, közülük muzeális intézményi működési engedéllyel mintegy 200 rendelkezik. Az utóbbi években az épületállomány és a kiállítások megújításával, a műtárgyvédelmi tevékenység és a modern eszközökkel történő nyilvántartásba vétel támogatásával szakszerűbbé váltak a tájházak. A hozzájuk kapcsolódó szakmai programok, oktatási csomagok megteremtése lehetővé tette, hogy a helyi közösség felé nyitottabbakká váljanak az intézmények, ne csak passzív, hanem aktív látogatóik számát is növelni legyenek képesek.

A tájházak, helyi múzeumok akkor tudják betölteni a funkciójukat, ha a helyi közösség számára fontosak és élők, kihasználtak. A település lakói számára fontos a közösség kultúráját megtartó hagyomány, amelyet a tájház őriz, megtart és közvetít. „A szakszerű kiállításokkal, a látogatóbarát programokkal a tájház kulcsszerepet kell szerezzen a helyi

identitás, a helyi kulturális értékek megőrzésében és továbbadásában, egy olyan szintéren, ahol az oktatási funkciók és kiállítások megújítása fő szerepben van.”¹⁶

A múzeumok többségében ma már elérhetőek a múzeumpedagógiai foglalkozások. A múzeumpedagógia döntően pedagógiai jellegű tevékenység, helyszíne a múzeum, és legfontosabb tartalma a tudásközvetítés. Leginkább az iskolai csoportok fogadására, az életkori sajátosságoknak megfelelő programok szervezésére, a jövő múzeumlátogatóinak nevelésére terjed ki. A múzeumpedagógia legfontosabb jellemzője az élményszerűség. Az élmény az, amely hatására a gyermekekben felszabadulnak a gátlások, és a múzeum mint „kötelező rossz” megszűnik, helyébe pedig az élményt adó, élvezhető múzeum kerül. A múzeumi komplex élménynek tartalmaznia kell a múzeum által kellett hangulatot, az eredetiségükben, közelről megszemlélt tárgyak varázsát, valamint a múzeumpedagógussal való találkozást.¹⁷

A településre vonatkozó írott források gyűjtése a könyvtárban, levéltárban. A forráskritika jelentősége. A helytörténeti szakirodalmi gyűjtemény

A történészek elsősorban az írott forrásokból, dokumentumokból dolgoznak. A települések történetével rendszerint a helyi történelemtanárok és más lelkes, gyakran amatőr kutatók foglalkoznak. A település méretétől, jelentőségétől függően több vagy kevesebb szakirodalom található róluk, de megállapítható, hogy szinte minden településről született már szakirodalom (újságcikk, szakdolgozat, tanulmány, tanulmánykötet, monográfia). Ezek gyakran csak a település egy adott korszakát, részét (például az iskola intézménytörténete vagy a termelőszövetkezet története, egy nevesebb épület vagy család története) veszik górcső alá, és gyakran magukon hordozzák egy-egy korszak politikai szemléletét is.

A helytörténet ma egyre népszerűbb, a települések támogatják ezek megírását és kiadását. A helytörténeti tankönyvek, tankönyvcsaládok kiadása és az iskolai oktatásba történő beemelése nagyon fontos, hiszen a lakóhely múltjának megismerésében kiemelt szerepet játszhat, és a településhez való kötődés kialakításának egyik legközvetlenebb formája lehet. „A lakóhely, a szülőföld ismerete és a hozzá fűződő megértő, óvó, ápoló viszony a polgárrá válás alapja, a viszonyulás érzelmi hozadékát szokták hazaszeretetnek nevezni. Teljes, ép személyiségről is akkor beszélhetünk, ha az egyén nem gyökértelen, tisztában van családjá, rokonai, környezete múltjával, elsajátítja azok értékeit – gyökeret ereszt és növeszt.”¹⁸ Rendszerint, amit jobban megismerünk, azt jobban megértjük, és ahhoz erősebben kötődünk. Az egyetemes és nemzeti szintű történelem gyakran unalmas és érdektelen a fiatalok számára, a helytörténet közvetlenebb, megtapasztalhatóbb és megfoghatóbb. A történelmi mélyfúrás, az utánajárás, a helyi források, dokumentumok, múzeumok jól felhasználhatók egy-egy történelmi esemény,

¹⁶ BERECZKI 2009.

¹⁷ KÁNTOR–RIGÓ 2013.

¹⁸ FOKI 2001, 213.

személy jobb megismerésére, a témában való elmélyedésre. A helytörténetben rejlő személyes érintettség – legalábbis az ősök vonatkozásában – egyfajta érzelmi többlet, motiváció lehet a megismerésre, tanulásra.

Az adott település történetére vonatkozó szakirodalmat rendszerint megtalálhatjuk a helyi, települési könyvtárakban. A nagyobb városi, megyei könyvtárakban helytörténeti gyűjteményt kezelnek, amelynek munkatársai rendszerint jól ismerik az ott fellelhető könyveket, irodalmat, sajtóanyagot.

A település történetére vonatkozó dokumentumokat a Magyar Nemzeti Levéltár megyei, városi levéltárai őrzik. A megye minden településének dokumentumait őrzik, és biztosítják a hozzáférést a kutatók számára. A levéltárakban folyó kutatásokhoz kutatási engedély és támogatói nyilatkozat szükséges. Az egyházi jellegű dokumentumok gyakran az egyházi levéltárakban érhetők el. A levéltárakban a fondjegyzék segítségével tudunk tájékozódni az ott fellelhető dokumentumok témájáról, mennyiségéről, amelyet iratfolyóméterben szoktak megadni.

A múltra vonatkozó szakirodalom és források szakszerű értelmezéséhez elengedhetetlen a forráskritika és a keletkezési körülmények, időpont tisztázása. Az egyes történelmi korszakokban írt szakirodalmakban, dokumentumokban erős a politikai ideológia szerepe. Minél erősebb az ideológiai nyomás a dokumentumokban, sajtótermékeken, sőt gyakran a szakirodalom egy részében is, ezek markánsan és a korra jellemző speciális fogalomhasználattal jelentek meg (például a Rákosi-korszakban). A dokumentumok elemzése során a forráskritika alapvető kérdéseit tisztáznunk kell: mikor született a dokumentum, az írás? Ki írta? Mit tudunk az adott személyről? Milyen céllal, szándékkal írta?

A helyi értékek feltárásának módszertana. A helyi értéktárak kialakításának gyakorlata

Települési értéktár kialakítása lépésről lépésre

A települési értéktárak kialakításában kulcsfontosságú a helyi hagyományok, művészeti értékek, új kezdeményezések bemutatása, a lokálpatriotizmus növelése, továbbá a közhasznú tevékenységet végző közösségek és jeles személyiségek ismertségének és elismerésének erősítése.

Fontos módszertani alap, hogy minden egyes települési értéktár kialakításakor a lakosság minél szélesebb körű bevonására és aktivizálására kell törekedni. Ennek szakmai folyamata a következő:

1. egyeztetés a település döntéshozóival, aktív embereivel, a közösségi értékfeltárás folyamatának elfogadása;
2. aktivisták, értékfeltárást kezdeményező emberek bevonása;
3. helyi szervezetek, intézmények (állami, piaci és civil szektorból) együttes bevonása;
4. közösségi feltárásra felkészítő képzés, tréning megvalósítása;

5. személyes megkeresések alapján, interjún, esetleg kérdőívvezésen keresztül a település, szomszédság lakóinak, az értékgazdák felkeresése;
6. a személyes kapcsolat megteremtése után közösségi beszélgetések generálása;
7. a személyes interjúk készítése az értékfeltárás folyamatához bővülő körrel;
8. értékcsoportok (munkacsoportok) megalakulása;
9. közösségi alkalmak sorozata, értékeket bemutató rendezvények kezdeményezése és megvalósítása;
10. a települési értéktár bizottság megalakulásának segítése;
11. értékek dokumentálása és felvétele az értéktárba;
12. értéktárklubok létrehozása, működése;
13. gazdaságfejlesztési lehetőségek megkeresése;
14. pályázati támogatások igénybevétele;
15. helyi cselekvési programok kezdeményezése.

*Egyeztetés a település döntéshozóival, aktív embereivel,
a közösségi értékfeltárás folyamatának elfogadása*

Első lépésként fontos elérni, hogy a település vezetése megismerje és elfogadja azokat a szempontokat és azt a folyamatot, amely a települési értéktár és a bizottság működésének alapját képezi, ügyelve arra, hogy a hungarikumtörvény céljai megfelelően érvényesüljenek. Amennyiben már megalakult és elkezdte működését az értéktár bizottság, a közreműködőket is bevonva ugyanúgy el tud indulni a közösségi értékfeltárás folyamata.

Ha egy település vezetése nem támogatja az értékfeltáró tevékenységeket, lehetőség van egyéb módszerekkel a gyűjtőmunka megkezdésére és a dokumentálásra, bízva abban, hogy a döntéshozók véleménye a későbbiekben pozitívan változik, s az addig feltárt anyagok helyi értéktárba való felvétele megtörténhet. Civil kezdeményezésként is alakítható települési értéktár, akik a települési önkormányzat támogatása hiányában a megyei értéktár bizottsághoz vagy a területi szintű közművelődési szakmai szolgálathoz is fordulhatnak segítségért.

Aktivisták, értékfeltárást kezdeményező emberek bevonása

A feltárás első főszereplői – legyen szó lokálpatriótákról vagy más településekről érkezőkről –, akik a kezdeti lendületet adják a folyamatnak, elköteleződtek az értékek feltárásában, fontos számukra az, hogy minél többen vegyenek részt a közös kutatásban. Lényeges, hogy a résztvevők jól ismerjék a tervezett program lépéseit, következetesen tudjanak gondolkodni és cselekedni. A gyűjtőmunkára nézve szerencsés is lehet, ha az értékfeltárásban nem az érintett település (nagyobb települések esetén jól lehatárolható településrész) – a továbbiakban szomszédság – lakosai vesznek részt a kezdeti szakaszban, mivel a helyben élők a tapasztalatok alapján hamarabb megnyílnak egy ismeretlennek.

1. ábra: Heves megye első értékőrcsapata

Forrás: a Nemzeti Művelődési Intézet fotóarchívuma

Helyi szervezetek, intézmények, a három szektor szereplőinek bevonása

Amennyiben a közösségi értékfeltárási folyamat támogatott, és adottak a folyamatot „beindító” szereplők, kulcsfontosságú lehet a település szerveződéseinek, civil szervezeteinek, intézményeinek tájékoztatása és bevonása. Egy település akkor lehet sikeres, ha az állami, a vállalkozói és a civil szféra szereplői hatékonyan tudnak együttműködni. Amellett, hogy a bevont szervezetek résztvevőket (ezzel együtt értékeket) biztosítanak, a feltárási végső szakaszában a társadalmi és gazdasági hasznosulás motorjai lehetnek.

Közösségi feltáráshoz felkészítő képzés, tréning megvalósítása

Fontos, hogy megtervezzük az értékfeltáráshoz részt vevő, aktív emberek szakmai felkészítését. Az 1-2 napos tréning során a résztvevők elsajátítják a közösségi feltárási eszközöket és szakaszait, valamint megismerik a módszert, amely kereteket ad az értékfeltárási munkához. Az aktív részvételre és közös tudásra építő képzés során megismerhető a törvényi szabályozás és háttér, az országos szakmai szolgáltató feladatot ellátó Nemzeti Művelődési Intézet szerepe, valamint a közösségfejlesztés és a közösségi tervezés módszerei.

Amennyiben a feltárást az intézet által kidolgozott kérdőív segítségével kezdeményezik, úgy a dokumentum kérdéseinek kidolgozása is feladatként jelentkezik a képzésen. Az alkalmak során az értékfeltárás iránt elkötelezett, aktív személyek megerősödnek céljaikban, ugyanakkor a kezdeményezéssel kevésbé azonosulók visszaléphetnek.

*Személyes megkeresések alapján, interjún, kérdőívezéssel keresztül
a település, szomszédság lakóinak, az „értékgazdák” felkeresése*

A feltárást végző és segítő emberek megtalálása és azonosítása után kezdetét veszi a konkrét feltáró tevékenység. A felkészített értékfeltárók interjúkat készítenek, kérdőívet töltenek ki a helyiekkel. Házzól házra, lakásról lakásra járva személyes ajánlásokkal dolgoznak. A cél minél több nyilatkozót elérni, s ezáltal felszínre hozni az értékeket, amelyeket a kérdőív rögzít, interjú esetében pedig leírás is taglal. Az első feltáró szakaszban körülbelül 20-30 személyes interjú után már közösségi beszélgetés tervezendő.

Közösségi beszélgetések

A személyes kapcsolatfelvétel végén az értékfeltárást vezető tájékoztatja és meginvitálja az értékgazdát egy közösségi alkalomra, ahol találkozhatnak a megkérdezett, értéket ajánló lakosok. A közösségi beszélgetések résztvevői megismerik az interjúk és kérdőívek eredményeit. Itt van elsődleges lehetőség az értékek közösségi alapú elfogadására, társadalmosítására, illetve elvetésére, esetlegesen kiegészítésére.

A résztvevők felismerik közös értékeiket, új megközelítésben és szempontok szerint látják azokat, továbbá a közösség támogatásának tudata megerősítő hatású, így jön létre közösségi felelősségvállalás és elköteleződés. Lehetőség szerint több ilyen alkalmat kell teremteni, optimális esetben közművelődési intézményben, színtérben, ahol körvonalazódnak a közösségi megoldások és feladatok, megteremtődhet egy szélesebb kör bevonásának igénye. A közösségi beszélgetések levezetéséhez moderátor szükséges, akinek a fő feladata, hogy betartsa és betartassa a beszélgetés kereteit, szót adjon minden résztvevőnek, kereteket adjon az összejövételnek.

Személyes interjúk készítése, az értékfeltárás folyamatához bővülő körrel

Az egyéni és közösségi beszélgetések alkalmait követően folytatni szükséges az értékek feltáráására irányuló folyamatot. Nagyobb településen újabb 20-30 ajánlás után ismét következhet egy közösségi beszélgetés. A lemorzsolódások a résztvevők körében elkerülhetetlenek, de megfigyelhető új szereplők megjelenése is.

2. ábra: Közösségi értékfeltáró interjú

Forrás: a Nemzeti Művelődési Intézet fotóarchívuma

Értékcsoportok (munkacsoportok) megalakulása

A közös értékeknek nyilvánosságot biztosító alkalmakon az idő előrehaladtával egymásra találhatnak azok az emberek, akik bizonyos témájú értékek ismerői vagy birtokosai, érdeklődésük is hasonló. Ezen közös pontok vagy a törvény által szabályozott kategóriák mentén kisebb munkacsoportokat érdemes alakítani. A tematikus csoportmunkának azért van különös jelentősége, mert a közösségi beszélgetések, az egyre több résztvevővel egy idő után nem tudják a rengeteg információt egyben kezelni. Csoportokra bontással hatékonyabban és eredményesebben lehet tovább dolgozni. A csoportok vezetőt választanak, és önállóan, ugyanolyan metódus alapján, saját munkatervvel végzik tovább tevékenységüket. Szakértő bevonásával szükséges koordinálni az így kialakult csoportok munkáját.

Közösségi alkalmak sorozata, értékeket bemutató rendezvények kezdeményezése és megvalósítása

Az eddigi folyamatok eredményeként feltárt értékeket célszerű kisebb ünnepeken, rendezvényeken bemutatni a szélesebb közönség, közösség felé. A közösségi beszélgetések során cselekvési irányok és kezdeményezések is megmutatkoznak, felszínre törnek: ennek a folyamatnak az eredménye szerencsés esetben olyan események megvalósításának gondolata, amely további cselekvésre buzdít: az értékeink megmutatására, megünneplésére, kiállítások, rendezvények szervezésére. Az értékünnepek sikeréhez nagyban hozzájárul,

ha a településen dolgozó közművelődési és közösségi szakemberek a szervezési feladatok egy részét átengedik az aktív és elköteleződött értékfeltáróknak – természetesen szakmai tanácsadás, iránymutatás mellett, erősítve a közösségi művelődés koncepcióját.

Egy-egy ilyen közösségi ünnep különösen nagy hatást gyakorol a településen élőkre, sikerélményt, büszkeséget, tartást ad a polgároknak.

Értéktár bizottság megalakulása

Ideális esetben az értéktár bizottság a feltárás folyamatának kései szakaszában alakul meg a folyamat hatására és eredményeképpen. Így nagy eséllyel olyan emberek alakítják a bizottságot, akik már bizonyították elkötelezettségüket az ügy iránt. A bizottság munkája megalapozott és kellően támogatott, működésének folyamatossága garantált. Működése adekvát pályázati támogatások révén fejlődhet, erősödhet tovább.

Értékek dokumentálása és felvétele az értéktárba

A már feltárt és nyilvánosságra hozott értékeket hivatalos formában felterjesztik a bizottsághoz. Ehhez a magyar nemzeti értékek és a hungarikumok gondozásáról szóló 114/2013. (IV. 16.) kormányrendelet ad részletes útmutatás és segéd dokumentumot.

A kormányrendelet vonatkozó mellékletének beszerzése és kitöltése nem mindenki számára megoldott. Ezért a folyamat segítése érdekében is célszerű a közösségi alkalmakat folytatni, ahol az értékfeltárásban részt vevők segítenek egymásnak a felterjesztés megfogalmazásában, űrlap kitöltésében.

Értéktárklubok létrehozása, működése

Az értéktárklub az értéktár bizottság szakmai munkájának támogatását, valamint a feltárás folyamatosságának biztosítását szolgáló önkéntes szerveződés, amely képes a közösségi aktivitásokat fenntartani, közösségi alkalmakat összehívni, az értékcsoportok munkájának koordinálását végezni, valamint fejlesztési irányokat mutatni. A klub a helyi értéktár bizottság társadalmi beágyazottságát mutatja. Működését tekintve lehet formális és nem formális is.

Gazdaságfejlesztési lehetőségek felmérése

Az eddig megvalósult folyamatokkal elérhető a hungarikumtörvényben is megfogalmazott társadalomfejlesztő hatás. Az adott településen vagy szomszédságban az emberek részvételi szándéka növekszik, aktivizálódnak, az egyetértés, együttműködések és a társadalmi kölcsönhatások erősödnek a feltáró munkában.

A passzív(abb) állapotból az érintett emberek cselekvő állampolgárrá válnak. A település nem szolgáltat nekik, hanem velük együtt, aktív, cselekvő részvételükkel körvonalazódik újabb szolgáltatás(ok) lehetősége. A gazdaságfejlesztés változatos formái jelenhetnek meg. A hangsúlyt továbbra is a közösségi tervezésre kell helyezni, a három szektor együttműködése elengedhetetlen a fenntartható fejlesztéshez, fejlődéshez. Ennek koordinálásában az értéktár bizottság és az értéktárklub elköteleződése fontos.

A közművelődés szerepe a helyi identitástudat erősítésében

A Nemzeti Fejlesztés 2030 – Országos Fejlesztési és Területfejlesztési Konceptió [1/2014. (I. 3.) OGY határozat] a következőkben összegzi a szakterület fontosságát:

„A közművelődést a magyar kulturális kormányzat olyan személyiség-, közösség- és társadalomfejlesztő programnak tekinti, amely feltételezi a polgárok aktív közösségi művelődését.

A közösségi művelődés a helyi problémák saját erőből történő megoldásához szükséges képességek elsajátításával, a helyi életminőség javításával elősegíti azt a nemzetstratégiai és nemzetgazdasági fordulatot, amelynek révén hazánk az itt élő emberek értékeire, erőforrásaira alapozva sikeres országgá válik.”

A 2017 nyarán módosított 1997. évi CXL. törvény a muzeális intézményekről, a nyilvános könyvtári ellátásról és a közművelődésről rögzíti, hogy a kulturális örökséghez tartozó javak múltunk és jelenünk megismerésének pótolhatatlan forrásai, a nemzeti és az egyetemes kulturális örökség egészének elválaszthatatlan összetevői; szellemi birtokbavételük minden ember alapvető joga. Az e fogalomkörbe tartozó értékek különös védelme, megőrzése és fenntartása, valamint a nyilvánosság számára történő széles körű és egyenlő hozzáférhetővé tétele a mindenkori társadalom kötelezettsége.

A társadalom közös érdeke a nemzeti, nemzetiségi kulturális hagyományok megőrzése, méltó folytatása, a közösségi és egyéni művelődés személyi, szellemi, gazdasági feltételeinek javítása, a polgárok életminőségét javító, értékhordozó tevékenységek, valamint az ezek megvalósulására létrejött intézmények és szervezetek működésének elősegítése, amely törekvés a kulturális alapellátás rendszerében testesül meg.

A törvény 76. §-a felsorolja a települési önkormányzatok közművelődési feladatait, amelyeket immár közművelődési alapszolgáltatásoknak nevezünk:

- „a) művelődő közösségek létrejöttének elősegítése, működésük támogatása, fejlődésük segítése, a közművelődési tevékenységek és a művelődő közösségek számára helyszín biztosítása,
- b) a közösségi és társadalmi részvétel fejlesztése,
- c) az egész életre kiterjedő tanulás feltételeinek biztosítása,
- d) a hagyományos közösségi kulturális értékek átörökítése feltételeinek biztosítása,
- e) az amatőr alkotó- és előadó-művészeti tevékenység feltételeinek biztosítása,
- f) a tehetséggondozás és -fejlesztés feltételeinek biztosítása, valamint
- g) a kulturális alapú gazdaságfejlesztés”.

Ezen feladatok többségének ellátása közvetlenül járul hozzá a helyi identitás erősítéséhez, a településen élők helyi kötődéséhez, a helyi lét tartalmasabb megéléséhez.

A kulturális szakterületet szabályozó törvény mellett a hungarikumtörvényben megfogalmazott szakmai kategóriák (agrár- és élelmiszergazdaság, egészség és életmód, épített környezet, ipari és műszaki megoldások, kulturális örökség, sport, természeti környezet, turizmus) több pontja is illeszkedik a közművelődési szakmai feladatokhoz. A közművelődési szakterület értékfeltáráshoz köthető küldetésének lényege az egyéni, a közösségi, a települési, a megyei és az országos léptékben is mérhető identitástudat erősítésében rejlik.

A szakterület kiemelt céljának tekinti a magyar értékek – helyi termékek, szellemi és tárgyi hagyományok – felkutatását és megőrzését, továbbá a kulturális tradíciókat ápoló alkotóközösségek szakmai támogatását, s a kapcsolódó tevékenységek mögött rejlő turisztikai lehetőségek felismertetését.

A szakterület meghatározó tevékenysége az emberi alkotókészséghez kötődik, legyen az szellemi vagy tárgyi produktum. A körülöttünk lévő értékek megismertetésén, továbbörökítésén, megőrzésén túl a közösségi művelődés szellemisége jegyében az értéktármozgalom jelentősége és célja a társadalmi szövetek megerősítésében rajzolódik ki. Az aktív részvételen alapuló művelődési formák módszertani eszköztárával számos, a közösségek életét meghatározó területre, helyzetre és problémára kereshetünk megoldásokat.

A közművelődés feladatellátásában meghatározó eszköz a „cselekvés” kultúrájának kialakítása és erősítése, amelynek révén hozzájárul:

- a lokális társadalomfejlesztéshez,
- a településfejlesztéshez,
- a gazdaságfejlesztéshez,
- az önfoglalkoztatás elősegítéséhez,
- a munkanélküliség csökkentéséhez,
- a települések népességmegtartó képességének erősödéséhez,
- az egészségügyi állapot javításához (fizikai, lelki),
- a generációk közötti „távolságok” csökkentéséhez,
- a helyi és a nemzeti identitástudat megerősödéséhez.

A szakterület vallja, hogy a helyi értékek feltárása és gyűjtése nem végcél, hanem a társadalom megtartóerejének egyik eszköze, amely elv egyben a kapcsolódó szakmai tevékenységek prioritását is magában foglalja.

Az önszerveződések, szabadidős tevékenységek mentén szerveződő művelődő közösségek gyakran a helyi értékek, helyi események, felmerülő igények, helyi adottságok vagy helyi problémák megoldása mentén alakulnak és aktivizálódnak.

Az önszerveződés a lakóhely, munka, tanulás vagy érdeklődés/érdekek, továbbá értékek, valamely ügy kapcsán összetartozó emberek körében meginduló szerveződés, amely az érintett kezdeményezésére indul be és szerveződik tovább, fejlesztői segítség nélkül, vagy kevés fejlesztői rásegítéssel.

Az önszerveződő aktivitások lehetnek fejlesztőmódszerekkel segített tankatalógusok és a rájuk épülő tanulókörök, a szívességszolgálatok, az önkéntes szolgálatok,

a KÖR-mozgalom (Közösségi Önségítő Rendszer), de a helytörténeti, településszépítő, környezetvédő, természetvédő és érdekvédő közösségi aktivitások is. Az önszervező közösségi cselekvés beindulását, a kezdeményezést tudatos fejlesztőmunkával is érdemes serkenteni, ösztönözni (például a helyi értékek, helyi tudás feltárására és cseréjére).

3. ábra: Közös értékmentő munka Hevesvezekenyen

Forrás: a Nemzeti Művelődési Intézet fotóarchívuma

Művelődő közösségnek a művelődési érdeklődési kör és az önképző, társas tevékenység szerint elkülönülő – jogi személyiség nélküli – lakossági csoportot nevezünk. Célja az azonos vagy hasonló érdeklődésű emberek közös művelődése, társas együttléte, szórakozása, amely önkéntességen alapul. A művelődő közösség együttléte során többnyire nem formális tanulási folyamat valósul meg. A csoport egy meghatározható résztvevői maggal működik, a csoport létszáma és összetétele az idő folyamán változhat. A csoport vezetője általában az adott területen kiemelkedő tudással, kompetenciával vagy szervezői képességgel rendelkezik, de nem feltétlenül van dokumentummal igazolható végzettsége.

Formái lehetnek:

- alkotó művelődési közösségek:
- amatőr művészeti csoport (előadó- és alkotóművészeti),
- népművészeti csoportok,
- klubok,
- például: korosztályi (ifjúsági, nyugdíjas) vagy érdeklődés alapján szerveződő klubok,
- szakkör,
- szabadidős, hobbitevékenység mentén szerveződő, például: bélyeggyűjtés, kézművesség, idegen nyelv.

Nemzeti es helyi identitás a köznevelésben

A helyi identitásról a nemzeti identitás tudatában érdemes és kell beszélni, amely a köznevelés területén is hangsúlyosan kell, hogy megjelenjen. A nemzeti hitvallást Magyarország Alaptörvényében fogalmazták meg 2011. április 25-én. Ebben szerepel többek között, hogy vállaljuk, hogy örökségünket, egyedülálló nyelvünket, a magyar kultúrát, a magyarországi nemzetiségek nyelvét és kultúráját, a Kárpát-medence természet adta és ember alkotta értékeit ápoljuk és megóvjuk. Felelősséget viselünk utódainkért, ezért anyagi, szellemi és természeti erőforrásaink gondos használatával védelmezzük az utónk jövő nemzedékek életfeltételeit.

A nemzetstratégiai célok elérésének alapját képezi az, hogy a magyarság tagjai ismerjék meg és szeressék közös szellemi hagyatékunkat, örökségünket, hagyományainkat, törekedjenek ezek megvédésére és átadására. Ennek a szemléletnek a kialakítása már iskoláskorban el kell, hogy kezdődjön, ezért különösen fontos, hogy a fiatalabb generáció tagjai lehetőséget kapjanak arra, hogy ne csak tankönyvekből és órai keretek között tanuljanak egy-egy fontosabb történelmi helyszínről, eseményről, személyről, hanem lehetőségük legyen minél több ilyen emléket felkeresni. Hasonlóképpen a természettudományos oktatás során is cél az egyedülálló természeti és táji értékeink megismertetése, a természetjárás megszerettetése az általános iskolásokkal és középiskolásokkal. A most felnövekvő generáció válik ugyanis idővel utazási döntést hozó turistává, de belőlük kerülnek ki az ágazat későbbi dolgozói, vezetői is. Ezért a közneveléssel való szorosabb együttműködés nemcsak általánosan járul hozzá a nemzeti identitás kialakulásához, hanem az ágazat hosszú távú érdekeit is szolgálja.

A 2012-ben kiadott Nemzeti Alaptanterv a köznevelés feladatát alapvetően a nemzeti műveltség, a hazai nemzetiségek kultúrájának átadásában, megőrzésében, az egyetemes kultúra közvetítésében, az erkölcsi érzék és a szellemi-érzelmi fogékonyság elmélyítésében jelöli meg. Feladata továbbá a tanuláshoz és a munkához szükséges képességek, készségek, ismeretek, attitűdök együttes fejlesztése, az egyéni és csoportos teljesítmény ösztönzése, a közjóra való törekvés megalapozása, a nemzeti, közösségi összetartozás és a hazafiság megerősítése.

A Nemzeti Alaptanterv fontos szerepet szán az egyetemes magyar nemzeti hagyománynak, a nemzeti öntudat fejlesztésének, beleértve a magyarországi nemzetiségekhez tartozók öntudatának ápolását is. Ebből következően a nemzetiségekre vonatkozó tudástartalmak főbb tartalmi jellemzői (illeszkedve a regionális és lokális sajátosságokhoz) a tartalmi szabályozás különböző szintjein, illetve az iskoláztatás minden szakaszában arányosan meg kell, hogy jelenjenek. Kiemelten kezeli az ország és tágabb környezete, a Kárpát-medence, különösen a környező országokban élő magyarság életének megismerését, ugyanakkor fontosnak tartja azokat a tartalmakat, amelyek Európához tartozásunkat erősítik.

Nemzeti öntudat, hazafias nevelés

A tanulók ismerjék meg nemzeti, népi kultúránk értékeit, hagyományait. Tanulmányozzák a jeles magyar történelmi személyiségek, tudósok, feltalálók, művészek, írók, költők, sportolók munkásságát. Sajtátsák el azokat az ismereteket, gyakorolják azokat az egyéni és közösségi tevékenységeket, amelyek megalapozzák az otthon, a lakóhely, a szülőföld, a haza és népei megismerését, megbecsülését. Alakuljon ki bennük a közösséghez tartozás, a hazaszeretet érzése és az a felismerés, hogy szükség esetén Magyarország védelme minden állampolgár kötelessége.

A hon- és népismeret tananyag az 5–8. évfolyamon tartalmazza nemzeti kultúránk nagy múltú elemeit, a magyar néphagyományt, valamint a hazánkban élő nemzetiségek kulturális emlékeit, szokásait, kulturális jelenét.

Teret biztosít azoknak az élményszerű egyéni és közösségi tevékenységeknek, amelyek a család, az otthon, a lakóhely, a szülőföld tiszteletét alapozzák meg. Segíti az egyéni, családi, közösségi, nemzeti, nemzetiségi identitástudat és történelmi tudat kialakítását.

Tudatosítja a tanulóban, hogy saját hagyományai, nemzeti értékei megismerése, elsajátítása révén nyitottá válhatnak a velünk élő nemzetiségek, vallási közösségek, a szomszéd és a rokon népek, valamint a világ többi népének kultúrája, az egyetemes értékek iránt is.

A 9–12. évfolyamon oktatott Társadalmi, állampolgári és gazdasági ismeretek tantárgy keretei között több olyan témakör szerepel, amely hozzájárul a tanulók nemzeti és helyi identitástudatának erősítéséhez (például „a helyi társadalom, civil társadalom, önkéntesség”).

A formális oktatás mellett a köznevelési intézmények gyakran szerveznek olyan nem formális tanulási alkalmakat, amelyek kapcsolódva a Nemzeti Alaptanterv célkitűzéseivel, segítik a tanulók nemzeti és helyi identitásának erősítését (például műveltségi vetélkedő, versenyek, helytörténelmi kiállítások, rajzpályázatok, helyi ünnepek, színdarabok előadása).

A civil szervezetek szerepe a helyi identitás őrzésében

A modern civil társadalom a gazdaság és az állam közötti társadalmi interakció szférája; a nyilvánosságból és különböző szabad társulásokból tevődik össze. A polgári kezdeményezés és önmozgósítás változatos formái hozzák létre, és a jogrendszer (különösen az alanyi jogok megléte) intézményesíti. Politikai szerepe nem a hatalom megszerzése, hanem annak építő jellegű befolyásolása, kontrollja.

A civil társadalom állampolgári mozgásformák és attitűdök társadalmi összessége. A civil cselekvés alapja az öntevékenység, az önkéntesség. Központi szereplője az aktív, cselekvő polgár. A civil társadalom megjelenhet spontán és nem formalizált módon (például klubok, körök), de szervezeten és jogi keretek között is (egyesületek, alapítványok).

A részvétel olyan aktus vagy folyamat, amelynek során az információáramlásból vagy a társadalom működéséből kimaradó emberek közvetlenül bekapcsolódnak a társadalmi,

közösségi, politikai és kulturális életbe, bevonódnak a közjóért folytatódó közösségi cselekedetekbe, és beleszólnak az őket érintő döntések meghozatalába is, hogy ezen keresztül javítsák az értük létrejött intézmények (közösségi szokások, civil szervezetek, közszolgálati intézmények) működési mechanizmusait.

Helyi, települési vagy kisebb térségi szinten gyakran alakulnak olyan civil kezdeményezések, formális vagy nem formális keretek között, amelyek a természeti vagy épített örökség, a hagyományok, kulturális értékek megőrzését, átadását, fenntartását tűzték ki célul. Teszik mindezt felelősségtudatból, ismeret- és tudásátadás céljából vagy akár szórakozásból. Mindezzel tudatosan vagy közvetett módon hozzájárulnak saját maguk és a helyben élők életminőségének javulásához, a helyi szolgáltatások bővüléséhez, a helyi identitástudat erősítéséhez.

A helyi kötődés és a helyben történő megélhetés alapja is a minél alaposabb helyismeret. Általános érvényű az a megállapítás is, hogy ahhoz, hogy tervezni tudjuk a jövőnket, ismerni kell a múltunkat.

Helyismeret

Egy adott helyre (település, tájegység, térség) vonatkozó információk, illetve az őket hordozó dokumentumok összessége. Könyvtári fogalomként a könyvtári tevékenységnek (gyakorlatnak) az a része, amely ezen információk, dokumentumok felkutatásával, összegyűjtésével, rendszerezésével, feltárásával, közvetítésével és közreadásával foglalkozik.

Helytörténet

Egyrészt jelöli az adott hely társadalmi fejlődésének folyamatát, a múltra vonatkozó, feltárt vagy a forrásokban rejtőző információkat – ennyiben a helyismeret része. Másrészt a történettudomány azon ágának, területének megnevezésére szolgál, amely e hely (vagy valamely intézménye stb.) történeti múltját, a helyhez kötődő valamely személy életét, történeti szerepét tanulmányozza, illetve a történeti események helyi tényezőit, sajátosságait mutatja be.

Honismeret

A legkorábbi, még reformkori fogalom. Tartalma többször módosult, ma a közművelődési és a pedagógiai gyakorlat részeként értelmezhető. Az információk felkutatását és gyűjtését, vagyis az ismeretszerzést, valamint az ismeretnyújtást tekinteti feladatának, témájában földrajzilag túlnő az adott hely határain, gyakorlatilag az egész országra, az egész nemzetre kiterjed. *Három* sajátos jellemzője van: az öntevékenységre épít, mozgalmi vonásokat hordoz; az élőlávas információkat, az íratlan ismeretanyagot is felöleli.

Fontos kifejezés továbbá a helyi aktív állampolgársághoz kapcsolódóan, ha valakire azt mondjuk, hogy *lokálpatrióta*. Ezt az elnevezést gyakran halljuk, olvassuk kevésbé pozitív kicsengésű beszélgetésekben és írásokban egyaránt. Egyszerű értelmezésben helyi hazafit jelent. Lokálpatrióta minden ember, aki elfogultan szereti szülőhelyét, környezetét.

Aki szereti szülőhelyét, szűkebb és tágabb értelemben is – még ha nem feltétlenül van is abban a helyzetben, hogy hathatósan több emberhez vagy tömeghez szóljon a lokálpatriotizmus fő területein, például településfejlesztés, -rendezés, környezetvédelem, oktatás, kultúra, gazdaság, érdekképviselet – megbecsüli a település értékeit, megőrzi és ápolja múltját, egyenlőként bánik embertársaival, az a szó legpozitívabb értelmében is lokálpatrióta.

Az emberek többsége legtöbbször azonban nem magára és a magánemberek hazafiságára gondol, hanem szervezetekre. Szinte minden településen vannak civil szervezetek, amelyek az országban vagy helyben zajló társadalmi, gazdasági folyamatokra reagálnak, azokra keresnek válaszokat. Gyakran a civil társadalom megerősítéséért cselekvő fórumokat hoznak létre helyi közösségek, kultúrák fennmaradására és gazdagítására törekcszenek. Ezeknek a civil szervezeteknek felelősségteljes a tevékenysége, segítik a helyi információáramlást, a párbeszédet a helyi szereplők között.

Negatív értelemben akkor használják a lokálpatrióta kifejezést, jelzöt, amikor egyéni érdekek mentén alakuló túlfutottság, köztisztelet-teremtés vezérli a személyt.

Mindazok, akik éreznek magukban igényt és tenni akarást, hozzájárulni vágyást a településük, környezetük védelmében és érdekében, a helyi közösség hasznára, a helyi értékek megbecsülésére, azoknak érdemes bekapcsolódnuk a településükön jelen lévő civil szervezetek tevékenységébe.

A hungarikummozgalom elindítása során egyértelmű cél volt, hogy a civil szervezetek, közösségek bekapcsolódjának az értékek gyűjtésébe, feltárásába. Az elmúlt évek tapasztalatai azt mutatják, hogy ideális esetben a képviselő-testület és a civil közösségek közösen valósítják meg a helyi értéktár létrehozását és működtetését.

A helyi civil szervezetek tagjai lehetnek a legalkalmasabbak arra, hogy elindítsák a helyi értékek gyűjtését, dokumentálását, archiválását. Az országban számos olyan példát is láthatunk, amely során a helyi képviselő-testület civil szervezetet bízott meg a települési értéktár bizottság feladatainak ellátásával.

A helyi nyilvánosság szerepe

Helyi nyilvánosságnak nevezzük egy település vagy településrész nyilvános kommunikációjának összességét mindazokról az ügyekről, amelyek a helyi közösséget bármilyen módon érintik. A helyi nyilvánosság alapja az információ, az információk nyilvános közzététele, befogadása, feldolgozása, megvitatása és az így kialakult vélemények, álláspontok közvetítése. A helyi nyilvánosság működésének alapfeltétele, hogy az információkhoz és a kommunikációban való részvételhez minden helyi lakos hozzáférjen. A hozzáféréshez tartozik a kommunikáció „akadálymentesítése” is, vagyis annak biztosítása,

hogy az információ a helyi lakosok számára érthető legyen, a kommunikációban pedig adottságaitól függetlenül mindenki részt vehessen.

A helyi nyilvánosság szereplői a helyi lakosok és csoportjaik, a helyi intézmények, szervezetek, cégek és a helyi önkormányzat. A kommunikáció a helyi lakosok között, illetve a lakosság és/vagy a többi szereplő között folyik minden irányban. Ideálisan a helyi nyilvánosság a helyi demokrácia működésének garanciája, amely biztosítja, hogy a tájékozott állampolgárok érvényesíthessék akarataikat és kontrollálni tudják a közhatalmat.

A nyilvánosság teret nyújt a legkülönbözőbb véleménycseréknek, információkhoz juttat, illetve segíthet az információk közötti eligazodásban, az öntudatosabbá válásban. Hozzájárulhat az önkifejezés és az önmeghatározás kifejlődéséhez, az önszerveződés és az együttműködés feltétele, biztosíthatja az erőforrások mozgósítását és általában a közmegegyezés, a racionálisabb döntés létrejöttét.

A helyi nyilvánosság jelentősége az is, hogy kiegészítve a települési önkormányzat kommunikációját, rálátást ad a közérdekű információkra, felszínre hozza a problémákat, lehetőségeket, így segíti azok megoldását, a kínálkozó lehetőségek jobb kihasználását.

A helyi nyilvánosság kommunikációs csatornái kiszélesedtek az infokommunikációs eszközök elterjedésével. Míg korábban a falvakban a „kisbíró” dobolta ki a közérdekű híreket, addig napjainkban a közösségi interneteléréssel, a köztereken biztosított hotspottok segítségével honlapokon, blogokon, közösségi portálokon is értesülhetünk a helyi információkról, helyi eseményekről. Zárt vagy nyílt virtuális csoportok is képesek felkarolni egy-egy olyan helyi közügyet, amely erősíti a települési közösség kötődését. Ilyenek lehetnek többek között a településszépítő akciók, adománygyűjtések, középület vagy természeti érték megmentésére szerveződő programok, helytörténeti gyűjtések.

Természetesen a hagyományos médiumoknak (helyi újság, helyi televízió, helyi rádió) is van szerepe, és kiemelt jelentősége van továbbra is a közvetlen, személyes kommunikációnak is. Így a helyi nyilvánosság gyakran alkalmazott eszközei a lakossági fórumok, közmeghallgatások, tematikus egyeztetések, kerekasztal-beszélgetések stb.

Mindezen csatornákat nem tudja kiváltani a virtuális világ; az eredményesség záloga, hogy komplexen kell használni több eszközt. A helyi nyilvánosságot is meg kell tervezni, és tudatosan kell alkalmazni, alakítani vagy éppen élni a benne rejlő lehetőségekkel. A helyi identitástudat erősítésének fontos alapja a helyi nyilvánossággal való tudatos foglalkozás.

Helyi identitást erősítő települési jó gyakorlatok bemutatása

Számos jó gyakorlat létezik a helyi, települési kötődések, a szűkebb hazaszeretet erősítésére.

Ezek egyik lehetséges tematizálása:

- közösségi tervezés a településfejlesztésben;
- települési értéktár létrehozása;
- helyi ünnepek, jeles napok, néphagyományok megélésének eseményei;
- helytörténeti gyűjtemény létrehozása;

- helyi kötődésű alkotóművészeti pályázat megszervezése;
- helyismereti játékos vetélkedő szervezése;
- helyi kötődésű alkotótáborok szervezése;
- értékfeltárás a média eszközeivel;
- rendhagyó irodalom- vagy történelemórák szervezése;
- helyben élő sikeres emberekkel, példaképekkel szervezett beszélgetős estek;
- helyismereti túrák, kirándulások, akadályversenyek;
- helytörténeti séták;
- főző- és sütőversenyek;
- településmarketinget szolgáló kezdeményezések;
- imázsfilmek készítése;
- falunap szervezése.

A falunap leképezi a helyi társadalmat, valódi közművelődési eseménye egy településnek. Egy olyan nap, amely a közösség, a falu napja, az együttlét, a találkozások lehetősége és ünnepe. A helyi társadalom és közösségfejlesztési folyamat fontos állomása.

A falunapok jelentősége:

- helyi összefogás, kooperáció erősödése;
- térségi, szomszédsági kapcsolatok fejlődése;
- a település közösségeinek erősödése;
- helyi értékek megbecsülése, megjelenése a közösség életében;
- közösségi gondolkodás és tervezés erősödése;
- vállalkozások, helyi munkaadók megjelenése;
- a helyi identitás erősödése, kötődés;
- önkéntesség megjelenése.

Fogalom

■ Helyi identitás

A helyi közösség tagjainak önmagukról mint közösségről alkotott képe, önmeghatározása, amely a tagok között folyamatosan zajló párbeszéd, a közös cselekvés és a közös értékek felfedezése révén jön létre. A múltat a jelennel összekötő érzelmi kapcsolat, amely az egyén számára az „odatartozás” érzését, a kötődés képességét biztosítja.

Irodalomjegyzék

- BERECZKI Ibolya (2009): *A tájház mint muzeális intézmény – Múzeum, kiállítóhely, tájház.* Elérhető: www.tajhazszovetseg.hu/sites/default/files/tajhazi_akademia/04_bereczki_bolya_a_tajhaz_mint_muzealis_intezmeny.pdf (A letöltés dátuma: 2018. 11. 29.)
- BÓHM Antal (2000): Térségi identitás Magyarországon. In GLATZ Ferenc szerk.: *Területfejlesztés és közigazgatás-szervezés.* Budapest, Magyar Tudományos Akadémia. 111–125.

- CARR, Edward Hallett (1995): *Mi a történelem?* Budapest, Osiris.
- Értékekre hangolódva – A nemzeti értékgyűjtés módszertani kézikönyve (2016). Budapest, Nemzeti Művelődési Intézet.
- FOKI Tamás (2001): Helyismeret, helytörténet. In KNAUSZ Imre szerk.: *Az évszámokon innen és túl...* Budapest, Műszaki Könyvkiadó. 213–218.
- KÁNTOR Judit – RIGÓ Róbert (2013): *Kompetenciafejlesztési lehetőségek a hon- és népismeret területén*. Elérhető: www.jgypk.hu/mentorhalo/tananyag/Kompetenciafejlesztési_lehetsgek_a_hon-s_npismeret_terletnV2/index.html (A letöltés dátuma: 2018. 11. 29.)
- KNAUSZ Imre szerk. (2001): *Az évszámokon innen és túl...* Budapest, Műszaki Könyvkiadó.
- Közösségfejlesztés módszertani útmutató* (2017). Budapest, Szabadtéri Néprajzi Múzeum – Múzeumi Oktatási és Módszertani Központ – NMI Művelődési Intézet Nonprofit Közhasznú Kft. – Országos Széchényi Könyvtár.
- NAGY Gábor Dániel (2012): Területi szintek, területi identitás és kötődés. *Belvedere Meridionale*, 24. évf. 1. sz. 6–21. Elérhető: http://acta.bibl.u-szeged.hu/5333/1/belvedere_2012_001_006-021.pdf (A letöltés dátuma: 2018. 11. 29.)
- SÁGI Norberta – RIGÓ Róbert (2011): Az oral history lehetőségei az oktatásban. *Forrás*, 43. évf. 7–8. sz. 234–256.
- SZEITL Blanka (2015): Helyzetkép a mai magyarországi migrációs folyamatokról. *Forrás*, 47. évf. 7–8. sz. 214–224.
- VÉRTESI Lázár (2004): Oral history. A szemtanúként elbeszélte történelem lehetőségei. *Aetas*, 19. évf. 1. sz. 158–172.

Felhasznált jogforrások

- Magyarország Alaptörvénye (2011. április 25.)
1997. évi CXL. törvény a muzeális intézményekről, a nyilvános könyvtári ellátásról és a köz-művelődésről
2012. évi XXX. törvény a magyar nemzeti értékekről és hungarikumokról
- 1/2014. (I.3.) OGY határozat Nemzeti Fejlesztés 2030 – Országos Fejlesztési és Területfejlesztési Koncepció
- 114/2013. (IV. 16.) Korm. rendelet a magyar nemzeti értékek és a hungarikumok gondozásáról
- 110/2012. (VI. 4.) Korm. rendelet a Nemzeti alaptanterv kiadásáról, bevezetéséről és alkalmazásáról